

AZ ELVESZETT ÉS MEGTALÁLT HOLTTEST(EK) ESETE. VAS GEREKEN DICSTELJES ELPARENTÁLÁSA

A korpusz

A bonyodalmak a holttest körül több mint tizenöt évvel azután kezdődtek, hogy Vas Gereben földi maradványait leeresztették a bécsi währingi temető egyik sírjába. Váli Béla tanár 1883 szeptemberében *Emléktáblát Vas Gerebennek szülőházára Fürgeden és sírjára Bécsben, a Veszprém* című lapban megjelentetett felhívása és október 7-i, *Hol nyugszik Vas Gereben?*² című cikke indította meg az események sorát. „A bécsi Concordia című egyesület³ értesülvén a jeles magyar író hirtelen elhunytáról – írta Váli Vas Gereben 1868 januári hirtelen halálára emlékezve –, tanácskozás végett rendkívüli bizottsági ülést hivatott egybe, mely egyhangúlag az egyesület tagjai sorába vette fel, az elhunytat pedig saját költségén eltemettetni határozá. ... Fényes temetési szertartással szenteltetett be a r. kat. szertartás szerint a tetem. Ezen szertartás bevégzése után a magyar ifjabbok álló dalárda gyászéneket zengett, s a magyar delegáció egyik tagja búcsúzott el gyászbeszédben az elhunyttól. Amint a menet megindult, a gyászki-séret lassanként eloszladozott. Nem kísérte a nagyszámú magyarságból több, mint kettő a koporsót. Ez a kettő: Balázs Sándor volt és az öreg Benza.⁴ Tetemét alig adták által a földnek, máris teljesen a földé lett. Gondozatlan sírja el-süppedése előtt kifakult emlékezetünkben érdeme. Nagyságát letörpíteni ki sem próbálkozott, de minthogy nem tömörül kővé a közöny, sírhalmával együtt eltűnt az emlékezhető jel. ... Ma jeltelen sír alatt nyugszik Vas Gereben. Ha honfitársa véletlenül a währingi temetőbe téved, avagy szándékosan oda zárándokol megkoszorúzni nemzeti irodalmunk méltatlanul feledett írójának sírját, hasztalan keresi a sírt, ma már azt alig lehet megtalálni. ... Balázs Sándor emlékezései és az 1867. évi hírlapok kétségtelenül bizonyítják azt, miként a währingi temetőben helyeztetett nyugalomra, ott azonban hasztalan keresték. És ki tudja, hányan keresték... Ki tudná megmondani, hányan éreztek kínos szemrehányást akkor, midőn az író hamvainak szánt virágot a keresés verejtékétől nedvesen, az útszélre voltak kénytelenek letenni.”⁵

Váli tanár úr cikkének tragikusságát azonban meglehetősen mérsékelte Nyári Sándor Bécsben élő hazánkfia, 1883. november 1-jei bejelentése,⁶ mely szerint azon túl, hogy Vas Gereben halálának éve nem 1867, hanem 1868, a sír nagyon is megvan. Értesüléseit Steiner Hugó műépítésztlől szerezte, ki az író sírját saját kertészével gondoztatta, rá sírkövet faragtatott s érckoporsójának kulcsát is őrzte. Steiner emlékezete szerint Vas Gereben nem a Concordia íróegyesület temetette el, s teteme nem is került külön sírba, hanem 39 másik holttesttel együtt közösen kaparták el, Vas Gereben fölé még heten kerültek. „Kevesen kísérték ki a temetőbe, mert kevesen ismerték távol a hazától, távol a rokonok, ismerősök és barátok szerető körétől, távol halt meg attól a földtől, amely szülte és melyen oly igaz szeretettel csüngött.”⁷

Pár nappal később újabb szemtanú jelentkezett Nagyváradról.⁸ Hoványi (más hírlapi cikkek szerint: Horányi) Ferenc emlékezete és meggyőződése szerint a férdfidalárdával és 12 kocsival kísért temetés díszes esemény volt, melyet a Concordia-egyesület szervezett. A külön sírba való elhantolásnál megjelentek az egyesületi delegáció magyar tagjai is, köztük Pulszky Ferenc.

Steiner úr, a koporsókulcs őre kitarított állítása mellett: a temetést nem lehetett impozánsnak minősíteni, nem volt ott a magyar ifjúság, nem tettek koszorút a sírba, „összesen csak valami nyolcan kísérték a dicső halottat utolsó útjára.”⁹ Az író először közös sírba került, s csak később helyeztetett át külön nyughelyre.

Nyáry Sándor végül is fáradhatatlan utánajárással megtalálta a temetőkereti nyilvántartásban Vas Gereben sírjának naplóbejegyzését és tévedhetetlenül beazonosította az ott szereplő 4117-es sírhelyet. Hosszas irattári-levéltári kutatással sem sikerült azonban fényt derítenie még arra, ki is temetette el az író, de minden addigi adata szerint nem a Concordia-egyesület. Mivel a währingi sírkertet a tervek szerint tíz év alatt folyamatosan kiürítik, s onnan a holtakat a bécsi központi temetőbe szállítják át, javaslatára – minden további vitát félretéve – legjobban Vas Gereben hazahozni, s magyar földbe temetni.

Felhívása nyomán „Vas Gereben-hazaszállító bizottság” alakult. Az operatív bizottság előtt szokatlan gyorsasággal nyíltak meg az adminisztrációs szervek kapui és szokatlan bőszséggel a tudományos és irodalmi egyesületek pénztárai. Nem egész egy év elteltével, 1884. november 23-án a *Budapesti Hírlap*¹⁰ megnyugtató hírben közölte, hogy a bizottság ingyen díszsírhelyet járt ki a Kerepesi sírkertben, „a hazaszállítás költségeire is tekintélyes összeget gyűjtött”, s mindent előkészítette az újratemetéshez.

1885. január 25-én – többek között – a *Nemzet* a következő hírt adta tudtul: „Vas Gereben hamvainak sírba helyezési ünnepe holnap, délután 3 órakor lesz a Kerepesi úti temetőben. A bizottság ma délután az írói és művészi körben ülést tartott, melyen részletesen megállapította az ünnepély, a kivonulás, sírbatétel részleteit. A gyülekezés du. 2 órakor történik a Nemzeti Színház bérházának udvarán, az írói kör helyisége alatt. Belépti jegyek reggeli 9 órától 12-ig kaphatók az írói körben.”¹¹

A tetem ezenközben már Győrben járt. A fővárosba utaztában megpihent az író szeretett városában, ahol a város díszes külsőségek között tisztelgett fiának földi maradványai előtt.

Másnap, 26-án a budapesti ünnep kegyeletteljes méltósággal zajlott le, kisebbben elpróbálva a század utolsó harmada és a jövő század első évtizede eljövendő pompázatos temetéseinek és újratemetéseinek teljes forgatókönyvét. „A Nemzeti Színház bérházából indult ki a hosszú menet. Elől az írói kör s az egyetemi olvasókör zászlóit vitték” – emlékezett a *Budapesti Hírlap* tudósítója.¹² A résztvevők és a koszorúk elhelyezőinek impozáns listája után, melyben az irodalmi, a tanügyi és a színházi élet nagyságaitól a politika, a sajtó és az egyház kiválóságaiig számosan szerepeltek, a temetés gyönyörű pillanai elevenedtek meg. „Az ünnepet délután három órakor a népszínház énekkara nyitotta meg Serly Lajosnak ez alkalomra szerzett himnuszának eléneklésével. Ezután dr. Vály Béla a Vas Gereben Bizottság nevében rövid beszéd kíséretében átadta a hamvakat a nemzet örökké élő kegyeletének, ... s ekként végezte beszédét: »Tetemét mi teljesen épen találtuk (a *Fővárosi Lapok* szerint: díszmagyar ruhában), mintha csak várt volna a hazahozatalra, s nem akarna elporladni ama földnek hantjai alatt, melynek atomjai reá nézve idegenek; várt reánk, mintha

csak sejtené, hogy a magyar nemzet nem engedheti az ő hamvait idegenekkel közös sírba szorítani. Elhoztuk tehát, hogy itt a honi hantok alatt porladhasson el. Adjon neki itt a magyarok Istene örök nyugalmat. Fényeskedjék neki a művei szelleméből felsugárzó elismerés.« A beszéd után Kiszovics József apátkanonok, orsz. képviselő beszentelte a tetemet.”¹³

Ezután Vadnay Károly emelkedett szólásra: „Megilletődve állunk koporsódnál, kihűlt hamvaik előtt, melyek immár tizenhét esztendő óta pihennek. Nem elvesztésedet siratjuk ez órában, mert hisz azok is, akik egykor barátaid közé tartoztunk, oly hosszú időn át megszokhattuk a komor, kérlelhetetlen tény, hogy már rég az árnyak és emlékek világában vagy! Sőt az ünnepélybe, melyet kegyelet s az érdemek iránti lelkesülés hoztak létre, inkább fölemelő, mint nyomasztó érzés vegyül. ... Tisztelt barátaim! Épp jókor hoztátok haza e hamvakat, oly időben, midőn a Vas Gereben tollának erős magyarságára mutatni mintegy irodalmi szükségévé vált. ... Áldottak legyenek haló poraikban mindazok a nemes írók, kiknek művei és példái a nemzeti szellem ápolására, izmosítására serkentik az új nemzedékeket, s legyenek köztük megáldva e most hazaszállított drága hamvak, melyeknek síri álma annál édesdebb lehet, mennél jobban fog éledni, erősödni, virágozni e nemzet és annak lelkétől lelkedzett szülöttje: a hazai irodalom!”¹⁴ „Éljénzés fogadta ezt a beszédet – fejezte be tudósítását a *Buda-pesti Hírlap* munkatársa –, melynek elmondása után a népszínházi énekkar a *Szózatot* énekelte el, aztán elhelyezték a koszorúkat a sírban, a koporsó fölött, s a kegyeletos ünnep véget ért. Este a Vas Gereben-Bizottság és a küldöttség tagjai gyásztort ültek a Sziklay-féle étteremben.”¹⁵ Másnap délelőtt 10 órakor pedig szentmisét tartottak emlékére a ferenciek templomában.

Vas Gereben újratemetése tehát példaadóan zajlott le. De holtteste amint hazaérkezett, máris újra elveszett. A korpusz elporladhatatlan, nemzeti szent ereklyévé változott, és az „eredeti nemzetes szellemű” és a „megtisztult igaz magyar nyelvű” irodalom jelképévé lett.

A korpulens belletrista

Természetes volt, hogy a másodtemetés hírlapírók és írók sorát buzdította megszólalásra és a Vas Gereben-jelenség megvitatására. Bár a kortársi visszaemlékezések erre vonatkozó félmondatai és az eddigi olvasmánytörténeti kutatások megállapításai meglehetősen hézagossak, úgy tűnik, hogy a korábban Jókai népszerűségével vetekedő Vas Gereben olvasottsága, népszerűsége már halálát megelőzően és azt követően, a múlt század 60–70–80-as éveiben jócskán megcsappant. Több kortársának visszaemlékezése szerint legnépszerűbb műveit ez idő tájt nem, vagy csak nehézségek árán lehetett fellelni, mivel könyveit korábban a szó szoros értelmében valósággal szétolvasták, a hatvanas években írt regényei pedig nemigen nyerték el az olvasók tetszését. (Vas Gerebennek a népszerűségi listán való újbóli felkapaszkodása majd éppen az újratemetés lábában, 1886-ban megindított, tizenkét kötetes összkiadásnak lesz betudható.)

Egyre kikerülhetlenebb tehát a kérdés, mivel magyarázható akkor, hogy Vas Gereben, a népszerűségét, a divatját múlt író holtában, az 1880-as évek közepén a nemzeti magyar irodalom világitóoszlopává magasodott?

A legkézenfekvőbb magyarázatot sutba dobhatjuk, hiszen a kritikusok és az elemzők mindegyike szükségét érezte azonnal leszögezni, hogy Vas Gereben felemlegetése korántsem jelenti szépírói munkásságának esztétikai át-

minősítését. „Volt idő, midőn érdemeim felül méltatták” – mondta Szana Tamás.¹⁶ „Mint alkotó író keveset törődött azzal, hogy eredeti, tősgyökeres tehetségét a művészeti ízlésnek is valami magas színvonalára emelje” – ítélkezett Vadnay Károly.¹⁷ „Oda, ahol a sasok himbálózhatnak a magasan, nem ért fel – ő csak tűzök volt.” – összegezte Mikszáth Kálmán.¹⁸ A kérdésre tehát nem itt találjuk a választ.

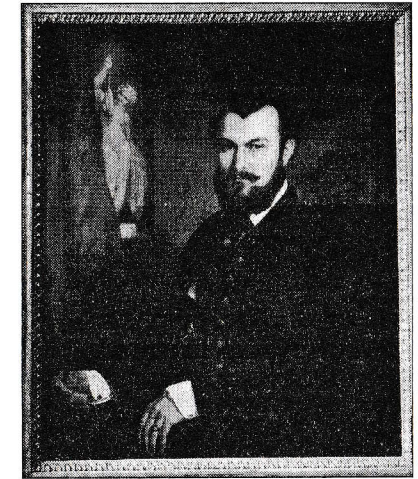
Az ítélethozók egyébként három fő aspektusból közeledtek Vas Gereben írói hagyatékához. (1)Felsorolták műveinek esztétikai hiányosságait, művészi megformáltságának hibáit, rövidebben-hosszabban értekeztek könnyű kézzel odavetett, sokszor a „primitívségig közérthető” stílusáról. (2)Szóltak elbeszélőművészete korfeszítő, szociográfikus pontosságú rajzáról, s ezzel szoros összefüggésben (3)19.

századi történelmünk első felének történetileg-politikailag hű, „a régi jó idők”, azaz „a táblabírák világának” hű krónikásáról. A kritikák az első két szempont vizsgálata szerint – ha bennük számos dologban a Vas-prózának különböző sajátosságai kerültek is elő – végső ítéletükben meglehetősen hasonlítottak egymáshoz. Ezek az írások kísérletet tettek, hogy feltérképezzék és számba vegyék a Vas Gereben-i elbeszélés alakjait, helyszíneit, tematikáját, leszögezték az író preszociográfusi tehetségét, korkép-megjelenítő képességét, szóltak didaktikus oktató szándékáról, kauzális logikája szabta regényépítéséről, unalmas és kiszámítható cselekménybonyolításáról, humoráról. Szerét ejtették, hogy elmorfondírozzanak rövid ideig tartó, de magas hőfokú népszerűségéről, jól fizettségéről, kiszámított írói bestseller-húzásairól, az általa is hosszú ideig serényen művelt, kalendáriumirodalomból átmentett fogásairól és így tovább. A méltatások és a bírálatok egy olyan író képét adják ki, aki a közönség gyorsan múló igényeit és a kor politikai viszonyait – legalábbis egy rövid időre megragadva – ügyesen mérte fel (vagy csak megsejtette), s szándékosan kereste és szolgáltatta olvasói kedvét. Szinte szociográfusi műgonddal mutatta be választott alakjai környezetét, lakását, öltözetét és beszédmódját éppúgy, mint szokásaikat, gondolkozásmódjukat, előítéleteiket stb. Mindezt gyorsan tollára toluoló mondatokkal s nem kevés humorral, etikus kinyilatkoztatásokkal tűzdelt atyai kioktatással. És sok pénzt keresve vele. De ez együttesen sem igazít el bennünket abban, hogy mire kellett nekünk, magyaroknak 1885-ben az a tűzök-Vas Gereben?

Corpus juris – korpusz dzsentrí

Törvényszerű, hogy kinek-kinek másra.

Nem becsülhetjük le a 19. századi magyar világ utáni nosztalgia erejét. Ez a nosztalgikus érzés táplálkozhatott egyszerű személyes élményből (Jókai: „jó fiú volt, én szerettem” vagy „gyermekkorom kedvelt olvasmánya volt”) csak-

Cancai Ágoston: Vas Gereben

ügy, mint valamiféle társadalomtörténeti-politikai ízű visszamerengésből („hja, azok voltak ám a szép és nyugodt idők, amikor még minden a helyén volt s rendben mentek a dolgok” – vagy „akkoriban még milyen békességben megfértünk az osztrákokkal”, „bezzeg akkor még nem legyintettek meg bennünket azok a fránya modern nyugati eszmék”, „akkor még volt becsülete a magyarnak” és így tovább.)

A nosztalgia mellett vagy annak hiányában az amúgy idejét múlt Vas Gereben-i világ 1880-as évek közepi felelevenítésének az adott különös ízt és aktualitást, hogy míg az író az általa ábrázolt tősgyökeres, patriarchális nemesi magyar világnak a sikerkorszakát, a zenitjét rajzolta meg, addig az ország az egyik legnagyobb múlt századi belpolitikai átalakulással küszködött: éppen a Vas Gereben rajzolta (és a mostanra földjeit már nem vagy alig birtokló) közép-birtokos nemességre épülő társadalmi rendszer lebontását, átalakítását kellett végigverníe. A magyar köznemesség társadalmi, gazdasági, közigazgatási és osztályhelyzetének megváltozása, szerepkeresési lehetőségeinek felmérése és az elérhető siker, illetve kudarc számbavétele Török János, Kemény Zsigmond, Kautz Gyula óta legjobbjainkat készítette gondolkodásra. A jobb híján dzsentri-vitának nevezhető polémiasorozat évtizedeken keresztül állandó témája volt a hírlapoknak és az elméleti szakfolyóiratoknak. A földbirtok-ügyek körüli, egyre nyilvánvalóbb anomáliák keltette indulatok 1879-ben, a székesfehérvári gazdakongresszuson, konzervatív nyomásra robbantak ki, s innen datálható az ún. agrárius mozgalom megindulása is. Az agrárius- és a dzsentrikérdés (melynek irodalomtörténeti-, de legalább Asbóth- vagy Mikszáth-vonatkozásait kevesen ismerik) könyvtárnyi szakirodalmának zöme pontosan a 80-as évek elején-közepén jelent meg.¹⁹ Így aztán ebben a tudományos igénnyel megírt vagy az „ősi” magyar nemesség pusztulása, elhalása feletti melankóliával átjárt közgazdasági, illetve társadalomprognosztikai dolgozatok áradatában olyannyira jó lehetett a Vas Gereben-i adomateljes fénykorra emlékezni. Arra a világra, amelyről Vadnay gyászbeszédében írta: „Szóval az a régi rendi világ, melyben az igazságosság jobban meg volt az emberiesb szivekben, mint az avuló intézményekben, s melyet a szabadságharc széles és véres mesgyője annyira elválaszt az újabb időtől, hogy ma már valami réges régiségnek látszik. S eme ránk nézve oly becses múltnak képét, életét, alakjait, az akkori időnek mintegy lelkét foglalják magukban a Vas Gereben kötetek. Nem egészen úgy, mint egy művészeti múzeum, hol minden mesteri készséggel ragyog bámuló szemünk előtt, hanem mint gazdagbánya, mely feltártan, nyitva áll, kínálva a drága ércet, a becses alkategzsedeket a táblabíró-világ egykori nagyérdékű idejéből.”²⁰ S ez legalább átmenetileg felmentett a töprengés alól, hogy vajon mennyiben volt igaza Kemény Zsigmondnak, amikor azt mondta keserűn: „Egy államban legaggasztóbb jelenség nem az, ha sok szegénye van, hanem ha sok válik hirtelen szegénnyé.”²¹

Az ősmagyar jellemekkel betöltött Vas Gereben-féle magyar rezervátummal pedig igenis lehetett valamit kezdeni.

A múlt század 80-as éveiben a külföldi magyarsággép kimutathatóan megromlott. Idő híján csak a két legfontosabb mozzanatra utalok, melyek ezt előidéztek. 1. A magyar kormány az erdélyi szászokkal való egyre jobban elmérgesedő helyzete 1882-ben a Schulverein-üggyel fakadt ki, melynek során a szászok kíméletlen hecckampányt indítottak a német sajtóban – néhány szász notabilitás irányításával – a magyarok ellen, a magyar kormány türheterlen magyarosító törekvéseit kifogásolva. 2. Ezt színesítette-rontotta a megnöveke-

dett számú oroszországi zsidóbevándorlások következtében meginduló antiszemita erők berzenkedése, melyeknek demonstratív lépése világszenzációvá nőtt: az 1882 húsvétján eltűnt tiszaezlári cseléd lány meggyilkolásával vádolt rituális zsidógyilkosság és vérvád híre bejárta a világot.

A tiszaezlári esettel Mikszáth Kálmán is összekapcsolja Vas Gereben nevét *Az eszlári bíró* című, július 22-i bírósági tudósításában: „Az enyingi bíró óta, akit Vas Gereben Köntös Mihály név alatt örökített meg, nem volt még olyan nevezetes bíró, mint öki gyelme Farkas Gábor uram. Külső országokba is eljutott vala az ő híre-neve, ángliusz ujságok toporzékolnak ökelme ellen. ... Mert a nemes vármegye hajdani magisztratualis fiskáliusa – vármegyei tisztii ügyész – (Eöt-vös Károly) olyan hatalmas alakká építette meg Farkas Gábor uramat, hogy ahhoz képest talantum és providencia – előrelátás – dolgában Bismarck burkus princ is csak közönséges ostoros gyerek.”²²

Sose jöhetett hát jobbkor egy maradi, de virtigli magyar író, aki nyugodt, nyugati eszméktől meg sem legyintett lassan folyó elbeszéléseiben, nem túl gazdag fantáziájával morális életigazságokat olvasott a fejünkre. „Akinék egész gondolkodásán, világnézetén áttör jogászesze”, ... aki szépíróként „annyira jogász lett volna, mint ő”, akinek „a Corpus Juris és a fiskális szempontok az életfilozófiájának alapja.”

Fiskális, de jogszerű. Nehézfejú, de becsületes. Magyar, de jámbor.

Éppen ahogyan azt Eckhardt Sándor *A magyarság külföldi arcképe* című írásában megállapítja, s mely sztereotíp és nehezen változó magyarsággép jogos fejcsoválásunkat váltja ki ma is: „A magyar nemzetnek tehát két sematikus arca van a külföld szemében, vagy jobban mondva ugyanannak az arcnak kettős megítélése forog meglehetősen kritikátlanul a külföldi közvéleményben. Az arc egyik oldala általában szimpatikus, bár kissé anakronisztikus csökevénynek tündeti fel a magyarságot: lóra nőtt és lovagias, nemes arcélű úri nép, mely örömet leli a harcban, mulatságban, cigányozásban; alapjában véve barbár ázsiai jövevény, vad hún-szittya őseire emlékeztet. ... A háttérben ott terjed el a „puszta”, mind a magyar nép egyetlen tájformája, ahol igazán otthon van, a végtelen síkságon, vad ménések között, átadva magát harcias multba merengő érzelmeinek, hol lenge magyarban, hol meg zsinóros attilában a csárdában mulatva, bort nyakalva kivilágos kivraddtig. Ázsiai nomád ösztöne képtelenné teszi városéletre, városai, falvai olyanok, mint a nomád törzsek sátorai. Történeti múltjából a vad hún-szittya ős lebeg a köztudatban, kissé idegen test a nagy indogermán Európában, javára iratik azonban védőbástya-szerepe a keleti és egyéb veszedelmekkel szemben, mire harcias katonai erényei tesz alkalmassá. De ha politikai gyűlölet társul az ítélethez, akkor csak annyi marad belőle, hogy a magyarság corps étranger a l'Europe, amely a kereszténység olaja nélkül ma is csak sátorozó török nép volna a „román Alpok” és a Duna között.”

Az elképzelésben többnyire „a nemes ember ma már kissé elavult típusa lebeg

Vas Gereben

az idegenek szeme előtt, akár kedvező, akár kedvezőtlen színezésben.”²³ Lehet, hogy haragszunk a külföld egy ilyenfajta nemzetkép-megítélésére, de ha kell, mi magunk kínáljuk oda nekik.

Sok mindenről nem beszéltem. Nem esett szó az asszimiláns magyarok neofita magyarságát erősítő Vas Gereben-képről, a kozmopolita irodalomról szóló vitában előállítható Vas Gerebenről vagy éppen ellen-Vas Gerebenről, az 1904–1905-ös újdonságú *fajmagyar* íróról, szülőházának pompázatos felemléktáblázásáról.²⁴ Mindez egy elkövetkező, felkínálkozó ünnepi alkalomra vár.

„Az irodalmi divat felragyogtatja a sápadt színeket, de úgy látszik, szükség is van rá, éppoly szükség, mint a szélre, mely lerázza a rothadt gyümölcsöt” – írta Szabó Lőrinc.²⁵ „Az élőkből haláluk után mítosz lesz. Versengve gyártja a mítoszokat a kormányzat és a közvélemény. A nagy emberek élete a politikai pártok és csoportok szabad prédája lesz, kisajátítják őket politikai tőkéjük növelésére” – állította a századforduló temetési rítusairól szólva Lakner Judit.²⁶ Nagyaink temetése mindig is politikum volt... – mondta Hanák Péter Kossuth temetéséről írva. Kicsinyeinké is – mondhatnánk. Vas Gereben is hazaérkezett. Kihűlt teste elfoglalta a számára kijelölt helyet. És ez így marad az idők végezetéig. Ámen.

JEGYZETEK

¹ Veszprém 1883. szeptember 16. 37. sz. 1.

² Veszprém 1883. október 7. 40. sz. 1.

³ Az íróegyesület nem azonos a Concordia Pest-Budai Temetkezési Vállalattal!

⁴ Benza Károly, 1812–1872, a Nemzeti Színház énekművésze, komikus, több buffó-szerepben játszott nagy sikerrel, lánya Bécsben volt operaénekes.

⁵ Váli Béla: Vas Gereben. Radákovics József. = EPHK 1883. 865–891.

⁶ Vas Gereben sírja. = Zalai Közlöny 1883. november 1. 87. sz. 1–2.

⁷ Uott.

⁸ Hoványi Ferenc: Vas Gereben halála és temetése. = Budapesti Hírlap 1883. november 7. 307. sz. 5.

⁹ Nyári Sándor: Vas Gereben sírja. = Budapesti Hírlap 1883. november 14. 314. sz. 1–3.

¹⁰ Vas Gereben hamvainak hazaszállítása. = Budapesti Hírlap 1884. november 23. 323. sz. 5.

¹¹ Vas Gereben hamvainak hazaszállítása és újratemetése. A gyászszertartásról. = Nemzet 1885. január 25. 3.

¹² Vas Gereben hamvainak hazaszállítása és újratemetése. A gyászszertartásról. = Budapesti Hírlap 1885. január 26. 1–2.

¹³ Uott.

¹⁴ Vadnay Károly beszéde Vas Gereben fölött. = Budapesti Hírlap 1885. január 26. 3–4.

¹⁵ Budapesti Hírlap 1885. január 26. 1–2.

¹⁶ Szana Tamás: Vas Gereben. = Nemzet 1885. január 25. 25. sz. 5–6.

¹⁷ Vadnay Károly beszéde..., 3–4.

¹⁸ Mikszáth Kálmán: Vas Gereben. = Vas Gereben: Nagy idők, nagy emberek. Bp., 1906. V–XI.

¹⁹ Például Láng Lajos: A társadalmi deficit. 1881. uó: A távozó és az érkező Magyarország. Válasz Szontagh Pálnak. 1881. Simonyi Iván: Nemzeti tragicomaedia, 1880. [Beksics Gusztáv] Censor Társadalmunk és nemzeti hivatásunk. 1884. (uó.) Timoleon: Legújabb politikai divat. 1884. (Margitay Dezső) Revisor: A gentry marad! Válasz Censor Társadalmunk és nemzeti hivatásunk c. röpiratára. 1885. Beksics-Márki: A modern Magyarország. 1883. Das moderne Ungarn. Szerk. Neményi Ambrus. 1883., Andrássy Géza: Az otthon mentesítő törvények. 1883. Széchenyi Imre: Birtokminimum és homestead. 1883. stb.

²⁰ Vadnay Károly beszéde..., 3–4.

²¹ Kemény Zsigmond: Élet és irodalom. = K.Zs.: Élet és irodalom. Tanulmányok. Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1971. 147.

²² Mikszáth Kálmán: A tekintetes törvényszék előtt. (Nyíregyházi képek) I. Az eszlári bíró. = M. K. Összes Művei. 66. köt. Cikkék és karcolatok. XVI. Szerk. Bisztray Gyula—Király István. 1883. április–augusztus, 237.

²³ Eckhardt Sándor: A magyarság külföldi arcképe. = Mi a magyar? Szerk. Szekfű Gyula. Bp., 1939. 130., 131.

²⁴ Például Rákosi Jenő: Emlékbeszéd Vas Gereben szülőházának emléktáblájánál. = Ország-Világ 1904. június 26. 26. sz. 513–514.

²⁵ Szabó Lőrinc: Divatok az irodalom körül. = Sz. L.: A költészet dicsérete. Válogatott cikkek, tanulmányok. Bp., 1967. 438.

²⁶ Lakner Judit: Békeidők gyászpompája. = L. J.: Halál a századfordulón. Bp., 1993. 25.